

Kucsera Tamás Gergely

„Nem könnyű méltónak lennünk ennyi áldozathoz. De meg kell kísérelnünk...”¹

■ Az 1956-os forradalom és szabadságharc történeti és eszmetörténeti feldolgozása még ma is szétválasztott. A kutatók vizsgálatának tárgya a hazai események története – előzményektől a forradalom és szabadságharcra át a leverésig és a megtorlásig, majd a (majd' össz) társadalmi megalakulásig (amit Kádár-rendszernek hívtak).

Figyelem fordult – ehhez nem fér kétség – a forradalom és a szabadságharc nemzetközi vonatkozásaira is – elsődlegesen – a világpolitika olvasatában: a szuezi válság és 1956 magyar forradalma, illetve a bipoláris világrendszer egymás mellett élési gyakorlata és a „perifériakonfliktusok” megélése, az önálló kínai politika súlyának megnövekedése és intézményesülése a kommunista blokkon belül (kiemelendő a második magyarországi szovjet beavatkozásról szóló tárgyalások döntési mechanizmusa, amelyben a kínaiak véleményére külön figyelmet fordított a szovjet vezetés), az Egyesült Nemzetek Szervezetének 1958. decemberi – megkésett – közgyűlési nyilatkozata; szó került a magyar események hatására megmozduló európai értelmiségről, a nyugati baloldal válságáról, továbbá az emigrációs jelenlét hatásairól is. Mindezek mellett több mint két évtizede a magyar filozófia is „vizsgálat alá vonta” forradalmunk eszmetörténeti rezonanciáját.

De hogy mindezekre visszatérjünk: valóban „bevizsgált-e” forradalmunk és szabadságharcunk nemzetközi – kontinensen túli, európai, közép-európai – jelentősége? Tudjuk-e a közhelyesen értelmiségi toposzokon túl a helyi értékét az 1956-os magyar események nyugati (keleti, északi, déli) politika- vagy eszmetörténeti hatásának?

Mindezekre az alábbi rövid írás nem akar választ adni, szerzője gyenge ehhez, csak jelezni szeretne, mint annak a generációnak egyik tagja, amelyik – bár nem élte meg a forradalmi időket – a kádári és posztkádári (rendszerváltó) levegőt még szívta; amelyiknek a vasárnapokon túl a hétköznapokban is témája volt az ötvenes évek, mert nagyszülei (még) frissek és felelősek (figyelmeztetés és

tiltás mellett közlékenyek) voltak, így még személyes élménye, ami a ma fiataljainak még a személyes történelem kategóriájából is kiszorul.

És miért jelenthet ez problémát? Az '56-ban húszesztendős fiatalok gyerekfejjel megélték – ha nem is értették, de érezték – a háborút, de már félhették a kommunista diktatúrát, részesei lehettek a forradalomnak, végigélték a megtorlástól az agóniáig tartó „konszolidációt”, s ma már nyolcvanesztendősek.

A mai fiatalok utolsó esélye, hogy találkozhatnak egy – magyar földön sűrűsödő – történelmi pillanat kortársaival, talán az elmúlt fél évezred legfontosabb olyan egyetemes pillanatai voltak ezek, amelyek a magyarsághoz kötődnek.²

Ez csak a személyes történelem, amely nem lekicsinyelendő, hiszen ebből, az ezzel kapcsolatos érzéseinkből, tudásunkból (tudatunkból) épül fel a közösségi történet egésze, de emellett az is fontos, hogy elgondolkozzunk azon: az elmúlt bő negyed évszázad „hivatalos” Magyarország(a) helyén kezelték-e 1956 emlékét a magyar és magyar; valamint a magyar és nem magyar kapcsolatok terén, akár a diplomácia területén, akár a tudomány vagy gazdaság szféráit érintően.

Néhány történelmi vonatkozás³

Forradalmunk híre gyorsan terjedt. Legegyszerűbb talán mindezt annak a kereszthatásaként értelmezni, hogy a modern telekommunikáció világának kezdete, valamint egy, az országos médiumait megteremtteni, pontosabban elfoglalni tudó forradalmi (nemzeti) közösség „működése” egybeesett.

Mindezek miatt elmondható, hogy a térség szovjet szférához tartozó országokban bekövetkező korábbi megmozdulások az 1953. június 1-jén a csehszlovákiai Pilzenben, 1953. június 16-án Kelet-Berlinben, 1956. június 28-án a lengyelországi Poznańban lezajlott események egyértelműen a munkássághoz köthetőek, de nem voltak forradalmiak, a fennálló társadalmi-gazdasági-politikai rendszer

megszüntetése nem volt céljuk, a munka-, valamint életkörülmények méltóbbá tétele jelent meg alapvetésként; a karhatalom rövid időn belül brutálisan levette ezeket a sztrájkokat, tüntetéseket.

És bár a sztálini szovjet diktatúra egyaránt elnyomta a cseh és szlovák, a lengyel, a bolgár, a román, a keletnémet népet, 1956. október 23-án nálunk tört ki az október végére győzedelmes forradalom, ami a nemzetközi sajtó vezető hírei között szerepelt a nyugati világban. Mindez lehetséges volt azért is, mert a megfogalmazott követelések alapját a szabadság- és jogigény adta, ez így – amellet, hogy időbeliségében is hosszabb volt, s a forradalmárok (is) birtokolták a médiumokat – „kommunikálhatóbbá tette” a világ szabad felében a budapesti (magyarországi) eseményeket; továbbá kiemelkedő hatásúnak tekinthető, hogy XII. Pius pápa több szózatában is támogatta a magyar forradalmat és szabadságharcot.

Mindeközben a szomszédos és térségi szovjet-szatellit államokban is – noha a sajtót a kommunisták irányították – hatással volt forradalmunk.

Csehszlovákiában például a pártvezetés azonnal reagált, a több mint hétszáz kilométeres határszakaszt egy hét alatt lezárta, folyamatosan támogatta a magyar kommunistákat (befogadva a menedéket kérő ÁVH-s tisztet, pártfunkcionáriusokat és családjaikat stb.), kiemelten ellenőrizve a magyar nemzetiségi területeket. 1956 végéig közel 700 fő ellen indult meg eljárás (végül súlyos szabadságvesztéssel zárulónan), annak ellenére, hogy elmondható: Csehszlovákiában – különösen a magyarlakta területeken – leginkább a csendes szimpátia volt a jellemző.⁴

Jugoszláviában a helyzet egészen más volt. A hruscsovi időszak nyitásaként már beállt az enyhülés a szovjet-jugoszláv viszonyban. A forradalom kitörésétől a határok teljes körű – 1957. augusztusi – délszláv lezárásáig (mikor nemcsak az illegális határátlépőket, de az útlevéllal bírótakat is „visszaadták” a magyar hatóságoknak), csaknem húsz ezer magyar távozott arrafelé, akiknek több mint nyolctizede nem tért haza.

S bár Jugoszlávia nagykövetsége adott időszakosan menedéket Nagy Imrének és társainak, de a titóista Jugoszlávia az, amely egyszerre volt együttműködő az ENSZ-szel s annak menekültügyi szervezetével, valamint a magyar menekültek hazatelepülését/hazatelepítését szorgalmazó Kádárkormánnyal is.⁵

Kárpátalján a magyarság számos tagjának a szolidaritás miatti meghurcoltatása mára ismert tény, ugyanúgy, mint a számosságát tekintve nem jelentős, de mégis előforduló esetek, amelyek a Vörös Hadsereg magyar származású katonáihoz, illetve a megszállók magyar (nemzetiségű) tol-

mácsaihoz kötődnek, akik nem akartak együttműködni az intervenciós erőkkel, és minden esetben súlyos árat fizettek ezért.⁶ Kárpátalja lakossága, ha a sajtóból nem is, de a Magyarország felé vonuló intervenciós csapatok, illetve a hazánk felől érkező – a deportáltakat szállító – vonatok láttán (amely tényekről a határ mindkét oldalán értesülést szereztek a civilek) képet alkothatott a magyar események nagyságrendjéről.

Románia és 1956 vonatkozásában a leginkább ismertek a fejlemények. A román vezetés a hatékonyság szempontjából társait (a csehszlovák, a keletnémet sztálinista eliteket, s azok konzerváló-önfenntartó törekvéseit) „lekörözve” használta ki a magyar eseményeket. Az 1956-tól – a ’64-es amnesztia ellenére – 1965-ig tartó „megtorlášhullámok” biztosították a román társadalom egészében – ilyen szempontból nem számított a nemzetiségi hovatartozás – az „ellenségek” likvidálását (az eltűnések, a börtönökben „járványos” szívelégtelenségek, a formálisan is meghozott halálos ítéletek), a hétköznapiakból való kiiktatását (bebörtönzések, kényszermunkatáborokba történő deportálások stb.).

A magyar forradalom céljait ismerő, támogató (azokkal azonos célokat megfogalmazó) embereket, majd a szabadságharc leverése ellen tiltakozókat, megközelítőleg 2500 személyt – köztük több száz főiskolást és egyetemistát –, még 1956-ban tartóztatták le, utóbbiak jelentős részét eltávolították a felsőoktatásból. A következő három esztendőben csaknem 18 500 letartóztatást fogadosítottak Románia-szerte (1964-ig a 32 000-et meghaladó volt a bebörtönzöttek, a kényszerlakhelyre való távozásra kötelezettek száma, de a szakirodalom a romániai gyakorlattal kapcsolatban kiemeli a nem politikai jellegű „bűnökre” alapozott, „nevelő célzatú” ítéleteket is, amelyek száma ugyancsak több ezerre tehető).

Az előbbieken idézőjelbe tett megtorlášhullámok kifejezés magyarázata: a romániai folyamatoknak jelentős részben csak apropóját képezték a magyarországi forradalmi események, valójában a már korábban is meglévő – megfigyelt – szervezkedések felszámolása is megtörtént a magyar szabadságért folytatott harcok szimpatizánsainak ellehetlenítése, bebörtönzése, likvidálása mellett; mindezek a folyamatok és „eredmények” megalapozták a szovjet csapatok Romániából való – 1958-as – kivonását.

A lengyel–magyar hatástörténet (Poznań, a Lengyel Egyesült Munkáspárt október 19–21-i plénumülése, ahol a rehabilitált Gomułka 20-án a poznaí események kapcsán a rendszer torzulásáról beszél, majd másnap megválasztják a párt első titkárává) ismertsége okán csak utalásszerűen kerül említésre. Mindenesetre elmondható: a lengyelországi támogatás széles körű, mondhatni össztársadalmi volt

(véradások, pénz-, valamint ruhagyűjtések sok százezer polgár együttműködése mellett), sőt, a lengyelekben a mai napig jelen van forradalmunk emléke. Erre jó példa, hogy ez év decemberében lesz hatvanéves a magyar szabadságharc vérbefojtása után megalapított tarnóvi Lengyel–Magyar Baráti Társaság.

A Német Demokratikus Köztársaságban (NDK) is jelentős társadalmi figyelmet keltettek a magyar események. Nem mondható ugyan el – a lengyelországgal szemben –, hogy a pártvezetés egyetértett volna a magyarok forradalmi céljaival, viszont – a romániai folyamatokhoz hasonlóan – az egyetem szférán belül mind a hallgatók, mind az oktatók körében széles támogatottsággal bírt a magyar revolúció (sőt itt az értelmiség még szélesebb körben lépett fel támogatólag). A szabadságharc leverését követően az NDK-ban is országsszerte tiltakozások, szimpátiatüntetések zajlottak (de – ahogyan Romániában –, itt is döntően a főiskolások és egyetemisták álltak ki a meggyalázott magyar függetlenség mellett).

Hangsúlyozni szükséges, hogy a romániaihoz hasonlóan voltak előzményei a szerveződéseknek, a keletnémet értelmiség a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa óta vitaköröket szervezett, s mások mellett ezeken téma volt a lengyel változások ügye is.

A Berlingen túl több vidéki városban (Lipcse, Rostock) is lezajlott szimpátianyilvánítások miatt több tucat diákokra börtönbe zártak, de az állami rádió munkatársai között is voltak, akiket szabadságvesztésre ítélték, mert nem működtek együtt a „magyarországi ellenforradalommal” kapcsolatos hírek szerkesztésében.⁷

A szovjetizált országok áttekintése után következnek egy kis kitérő Ausztriába. 1955. május idusán a négyhatalmi szövetség tagjai megkötötték Ausztriával az államszerződést (ebben az osztrák fél – többek között – katonai semlegességet vállalt), és a szovjet megszálló csapatok is kivonultak nyugati szomszédunktól. Ettől fogva a Szovjetunió magyarországi katonai jelenléte sértette az 1947-es párizsi békeokmányokban leírtakat.

A magyar események lehetőséget adtak az osztrák államiság önállóságának felmutatására.

Forradalmunk kitörését követően elsőként – október 28-án – az osztrák állami vezetés szólította fel a Szovjetuniót, hogy tegyen meg mindent – békés eszközökkel – a magyarországi harcok mielőbbi befejezése érdekében.

A Lajtától keletre zajló harci események alatt az osztrákoknak fel kellett készülniük a határok védelmére, továbbá az esetleges segítségnyújtásra. Ennek köszönhetően nem alakult ki káosz akkor, amikor a szovjet győzelem után tömegesen menekültek Nyugatra honfitársaink.

Közel 190 000 magyar távozott Ausztriába, amely tömegből legfeljebb hétszázaléknyi tért vissza, a többieknek csaknem a fele az amerikai kontinensre, illetve további tengeren túli területekre emigrált, másik felét a többnyire nyugat-európai országok fogadták be.

A koalíciós szociáldemokraták a forradalmi eseményeket visszafogottsággal kezelték, de a novemberben kialakult kádári országglást elutasították, a néppárti reakció lelkesen támogatta a magyar függetlenségi, illetve demokratizálási törekvéseket; a kommunisták, akik kevésbé jelentős erővel rendelkeztek Ausztriában, mivel támogatták a szovjet beavatkozást, – más európai testvérpártjukhoz hasonlóan – elszigetelődtek, a politika peremére szorultak.

Az Ausztria politikai identitását adó elemek közül a semlegességében aktív (aktívan segítő, közvetítő), önállóságát bátran megélő állam képét ekkor alakították ki az osztrákok. A direkt visszacsatolás – illetve megerősítés – sem maradt el: 1956 karácsonya előtt az országba látogatott Nixon alelnök, aki Amerika anyagi és politikai támogatásáról biztosította az osztrákokat.

Néhány eszmetörténeti vonatkozás

A forradalom vagy revolúció (körforgás, fordulat) kifejezés a latin 'revolvere' ige fogalmasított magyar megfelelője; a magyar szó gyökerei a 'forr' igéig vezethetők vissza, s így megállapítható, hogy jelentése eleve dinamikusabb töltetű, mint a latin alapú csillagászati szakkifejezésé. Történetileg először a 1688–89-ben végbement fordulatot nevezték az angolok 'revolucion'-nak: II. Jakab lemondott a trónról, majd Franciaországba menekült, III. Vilmos pedig trónra lépett, uralkodásával helyreállt a társadalmi-politikai berendezkedés természetes rendje. A forradalom (revolúció) kifejezés az 1789-es francia forradalomhoz kötődően nyerte el mai jelentését. A zsarnoki hatalommal szembe forduló, esetlegesen erőszakkal is járó eseményt ettől fogva nevezik forradalomnak, amelynek során egy új és igazságosabb társadalmi rendszer, joguralmi állami berendezkedés jön létre.

A hazai értelmezések egyikeként (kissé eltérő tartalommal) – s mintegy fogalomtörténeti utazásként – a 'forradalom' címszó 1864-ből: „Szorosb ért. egész nemzetnek vagy a nemzet nagy sokaságának fölkelése akár az igazságos, akár zsarnok fejedelem vagy felsőség ellen azon szándékkal, hogy új kormányrendszert és álladalmi szerkezetet hozzon be.”⁸

Hannah Arendt *A forradalomról* című könyvében írja le a helyzetet, amikor „még a régi metaforikus értelemben halljuk a szót – politikailag utoljára –, amely az égről a földre hozza le a jelentését; de ugyancsak itt, s talán először, a hangsúly teljesen áttevődik a forgó, ciklikus mozgás törvényszerűségéről a megállíthatatlanságára”.

1789. július 14-e éjjelén XVI. Lajos a Bastille ostromáról hírt kap, majd kifakad a hírvivőnek, François Alexandre Frédéric de La Rochefoucauld-Liancourt hercegnek: „*Mais c'est donc une révolte*” (De akkor ez egy lázadás); a herceg pedig pontosítja az uralkodót: „*Non, Sire, c'est une révolution*” (Nem, Felség, ez forradalom).

A párbeszédet így kommentálja Arendt: „A király a hatalmát hangsúlyozta s a lázadás, illetve a tekintély elleni támadás letérésére rendelkezésre álló eszközökről beszélt, amikor azt mondta, hogy a Bastille lerombolása lázadás. Liancourt azt válaszolta, hogy ami ott történt, megmásíthatatlan és magasabb rendű egy király hatalmánál.”⁹

Az 1789-es volt az első forradalmi esemény, amely nem visszatérni (re-volvere) akart egy korábban meglévőhöz, nem azt helyreállítani (restaurálni) törekedett, hanem irányában az újrakezdés lehetősége felé tört; továbbá a forradalmi folyamat – belső erőből és indítatásból – nem tudott lezárulni. Így, „az 1789-es forradalom már méhében hordozott egy második forradalmat, az 1792-est. Ez utóbbi azzal az igénnyel lép föl, hogy egyfelől kiigazítsa, másfelől kiszélesítse az elsőt: radikálisabb, egyetemesebb, a felszabadítói célkitűzéshez hűbb legyen, mint elődje. Ezzel elindít egy irányzatot, melyet a soha véget nem érő önmegtagadás/önmeghaladás kettőssége jellemez.”¹⁰

Ezeket a jellemzőket összegzi Reinhart Koselleck *A forradalom újkori fogalmának történeti kritériumai* című kötetében – teleologikus történelemfilozófiai *differentia specificá* adva a forradalmi időknek, amelyek a *régiből* kikölkentek, s az *új* felé visznek –, így fogalmazva: „1789 óta minden forradalom a jövőbe tart, mégpedig az ismeretlen jövőbe, melynek kifürkészése és kezelése a politika megkerülhetetlen feladata [...] egy politikai forradalomnak minden ember társadalmi emancipációja, azaz magának a társadalomszerkezetnek az átalakítása a *célja*...”¹¹

Összefoglalóan: fogalomtörténeti ritkasággal állunk szemben, hiszen nemcsak megváltozik a forradalom szemantikai tartalma, hanem tulajdonképpeni ellentétébe is fordul; nem visszatérést jelent (a régihez, ami abszolút értékben jó, vagy legalábbis jobb volt), hanem előrehaladást (az új, a jobb, az abszolút jó felé).

A fogalomtörténettől elkanyarodva néhány megállapítást kell tenni a leninizmussal és a sztálinizmussal kapcsolatban írt korai reflexiókról. André Gide a harmincas évek elején a Szovjetunió hívei közé tartozott, de 1936-ban tett hosszabb szovjetunióbeli utazása teljességgel kiábrándította. Csatlódásáról az ugyanabban az évben megjelent *Visszatérés a Szovjetunióból* című könyvében számol be. Arthur Koestler – ugyancsak személyes tapasztalatokon alapuló – *Sötét-ség délben* című, 1940-ben, Angliában megjelent regénye a

háború után Franciaországban keltett érdemi visszhangot (Jean-Paul Sartre ellenszenvét kiváltva), bár a baloldali értelmiségiek jó részét sem ezek a könyvek, sem a többi hasonló témájú – a Gulágokról szóló hírek vagy a berlini 1953-as események hírei – nem tudták megrendíteni marxista (sőt sztálinista) meggyőződésében. Így elmondható, hogy az SZKP XX. kongresszusának híret – és üzeneteit – is igen-igen jelentős fenntartásokkal fogadták mind a szélesebb értelmiségi, mind a „szűkebb” kommunista párttagság köreiből.

Politikatörténeti exkurzus

Mindezek miatt érdemes egy kis kitérőt tenni a politika(történet) világába.

A francia belpolitikába pillantva – későbbiekben tárgyalandó szerzők miatt is – látható: az általános politikai helyzet, azaz a végrehajtó hatalom hatékonysága a két esztendő múlva megszűnő IV. Köztársaságban, Franciaország világpolitikai törekvései (szuezi válság), a francia nemzeti és politikai identitás alapját adó köztársaságizmény – amely szorosan összefügg a forradalom, a szabadság, az emberi jogok fogalmával –, a kommunista párt (amely tagságát tekintve érdemben már nem nő, a szakszervezetekkel való viszonya túl van a „fénykorán”) helyzete – mindez együttesen határozza meg a politikatörténeti kereteket.

A magyarországi események már október 25-én – ha nem is önálló – témává váltak a francia Nemzetgyűlésben. A Nemzetgyűlés Külügyi Bizottsága november 6-án ült össze a magyar kérdéssel kapcsolatos határozati javaslat megvitatására. A bizottság tagjai két, egymással szöges ellentétben álló véleményt képviseltek: többségük támogatta a javaslatot, amely szigorúan elítélte a magyar forradalom szovjetek által történt leverését és a Francia Kommunista Párt (FKP) ezt helyeslő hozzáállását. A kommunista képviselők ellenben úgy vélekedtek, hogy a tervezet szövege nem felel meg a valóságnak, mert nem a függetlenség és a szabadság védelméről volt itt szó, hanem a „népi hatalmat támadó ellenforradalmi cselekményekről”.

A bizottsági határozathozatal után aznap még ülést tartott a Nemzetgyűlés, amelynek megnyitásakor a testület elnöke kifejezte szolidaritását a magyar nép ügye mellett.

Az ekkor már a teljes nyilvánosság előtt zajló politikai vita hetek óta tartott – időközben a kommunisták székházát fel is gyújtották a felháborodott magyarbarát tüntetők –, a kommunisták a jobboldali képviselőket lefasisztázták és Szuert emlegették, a jobboldaliak a másik irányba gyilkosoztak, valamint javaslatokat fogalmaztak az FKP betiltására.

Odáig jutottak a szembenállók, hogy Christian Pineau – egyébként szocialista – külügyminiszter azt mondta: „Egyedül a francia kommunisták rúgtak bele

a még ki sem hült halottakba” – továbbá a világ legközepszerűbb és leginkább szolgálalkú kommunistáinak titulálta a kommunista párti politikusokat.

Összegezve: Franciaországban a kommunistákat kizáró nemzeti egység jött létre (illetve a kommunisták maguk zárták ki magukat álláspontjukkal). A párizsi vezetés az első napoktól szimpátiáját fejezte ki a felkelés iránt, és elítélték Magyarország Szovjetunió általi elnyomását, de mindezt moderált módon – a készülő szuezi akciójukra való tekintettel. Később viszont Franciaország – Nagy-Britanniával együtt – a magyar ügy előtérbe helyezésére törekedett, hogy elterelje a figyelmet Egyiptom elleni fellépésükről; mind ezért már a szuezi konfliktus tárgyalása végett november 1-jén összehívott rendkívüli ENSZ-közgyűléséhez kötődően szerették volna elérni, hogy a szervezet vegye fel napirendjére a magyar ügyet is. Az amerikaiak azonban – az Egyiptommal szolidáris harmadik világbeli országok megnyerését célozva – megghiúsították ezt, így a magyar forradalom és szabadságharc eseményeiről csak annak leverése után, november 4-én kezdtek tárgyalni a közgyűlésben.¹²

A fentiek egyszerre mutatták be a kor francia belpolitikájának praxisszerű és ideológiai harcait, a világpolitikai törekvések (a a világhatalmi pozícióvesztés megállítása, illetve a szovjet imperializmussal szembeni állásfoglalás), valamint a francia közgondolkodásban központi helyen lévő emberi jogi és szabadságelvű gondolkozás találkozását egy konkrét – és tőlük független – eseménnyel, jelesül a magyarországi forradalommal és szabadságharccal.

Számos nyílt levél, petíció születik a baloldali „útitárs” művész- és tudósvilágban a magyar forradalom mellett, vagy később – tiltakozásképpen – a szovjet beavatkozás, a Kádár-rezsim működése, illetve az azt támogató francia kommunista párti álláspont miatt: Vercors, Sartre és Simone de Beauvoir, az író-házaspár Louis de Villefosse és Janine Boissounouse, az író George Besson, Picasso, Marcel Cornu egyaránt részt vesznek az akciókban.

Az előbbieken leírtakra is támaszkodva – előzetesen is megállapítható, hogy az 1956-os magyar forradalom alapjaiban változtatta meg a baloldali értelmiségiek által tematizált nyugati szellemi életet és a közírást (a folyamat hosszú volt, például azért, mert valaki a magyar események hatására szakított a kommunista párttal, továbbra is marxista nézeteket vall(hat)ott, de mindenesetre az 1956-hoz kötődően számos történész – közöttük Emmanuel Le Roy-Ladurie, Annie Kriegel, François Furet, Denis Richet, Alain Besançon –, ugyancsak több író és irodalmár – Tristan Tzara, Dominique Desanti, Max Gallo, François Maspéro –, továbbá filozófusok, Pierre Fougeyrollas és Henri Lefebvre, majd – 1960-ban – Jean-Toussaint Desanti is kilépett a párt-

ból, vagy megszüntette tagságát kommunista meghatározottságú szervezetekben, mint például az íróbizottságban). Persze voltak, akik „visszarendeződött” álláspontra jutottak, mint például Sartre, aki a szovjet beavatkozás feletti felháborodásában kijelentette, minden kapcsolatot megszakít a szovjet írókkal, és a jövőben nem tartja lehetségesnek az együttműködést a francia párttal, majd megenyhült, s már 1957 nyarán újra felvette a kapcsolatot az FKP-val.¹³

Mindez persze nem azt jelentette, hogy az olasz mellett legjelentősebb kommunista szervezetben alapvető törésre került volna sor, de hogy törést okozott, nem vitatható: a következő évek folyamatos defenzívája egyértelműen köthető az ’56-os magyar eseményekhez kapcsolódó vitákhoz.

Továbbá az is megállapítható, hogy a pártpolitikától leválva önálló ideológiai-művészeti tevékenység keretei közé kerülő alkotókkal új szakaszába lépett a nyugati marxizmus története.

Vissza az eszméhez...

Sartre történetén keresztül próbál magyarázatot adni a kommunisták személyes, illetve csoportos cselekvésének mozgatórugójára Fejtő Ferenc is. Idézem: „Vajon mi volt e hosszan tartó rövidlátás és elvakultság oka, ami lehetővé tette a kommunistáknak Franciaországban – és egyidejűleg Olaszországban is –, hogy a háború után több évtizeden át egyfajta hegemóniát gyakoroljanak a kulturális élet, az irodalom, a film- és egyéb művészeti ágak, valamint a felsőoktatás terén [...]?”

Nem kerülhetem meg ezt a kérdést [...]

Hogy megkísérleljek magyarázatot adni a Descartes, Montesquieu és Tocqueville országában tapasztalható anomáliára, felidézem Sartre-nak egy 1957-ben nekem adott válaszát arra a kérdésemre, hogy miért foglalta el ismét a helyét a Francia–Szovjet Baráti Társaságban, és miért fejezte ki szolidaritását a kommunistákkal, nem sokkal azután, hogy ’56-ban tiltakozott amiatt, hogy szovjet fegyverekkel szétzúzták a magyar felkelést.

»Értsen meg – mondta –, tudja jól, hogy baloldali, forradalmár vagyok. Mármost eléggé nyilvánvaló, hogy a kapitalista rendszer megváltoztatása, a szocialista forradalom nem következhet be Franciaországban a munkásosztály többségét képviselő kommunisták nélkül.«¹⁴

A francia gondolkodók közül kevesen tértek vissza pályafutásuk során a magyar forradalom ügyéhez. Raymond Aron – aki 1956-ban tevékenyen részt vett a magyarországi események melletti erkölcsi támogatás megszervezésében – az 1965-ben megjelent *Tanulmány a szabadságjogokról*¹⁵ című könyvében (erős Arendt-i hatás alatt) „a század egyetlen antitotalitárius forradalmaként” jellemzi a magyar forradalmat.

Miért is e kiemelt státusz? Aron szerint a forradalmunk jellemzője, hogy a szabadságjogokért való széles tömegű társadalmi megmozdulás adta az alapját. Hangsúlyos a forradalom nem elit–tömeg konfliktus alapú, nem gazdag és szegény viszonyában álló, hanem a jogtípró és a jogfosztott szembenállásból nő ki, és válik általánossá.

Aron számára tehát kiemelkedő jelentőségű, hogy a magyarok – valamint a lengyelek – egyaránt lázadtak az alacsony életszínvonal vagy az „új osztály” privilégiumai mint szervezett hazugság és állami zsarnokság ellen, és ez utóbbiak indították el a forradalmi megmozdulásokat.

Hannah Arendt *A fakultások vitája* című Kant-írást elemezve mutatja be – az általa vélt – kanti politikafilozófiai koncepciót, amely szerint egy közösség tagjaként a *sensus communis* irányításával alkotott ítéleteinknek ugyanúgy „példaszerű érvényességet” tulajdoníthatunk, mint – a Kant szerinti – esztétikai ítéleteknek.¹⁶ Arendt a nagy forradalmaknak – így az 1956-os magyar forradalomnak is – példaszerű érvényességet tulajdonított (nem törvényszerűt), mivel az mint kiemelkedő történelmi esemény hasonlóan egyedülálló és egyszeri, mint a műalkotások. És bár egyedülálló és egyszeri voltukban valami általános érvényűt (példaszerű érvényességet) testesítenek meg, nem törvényszerűek. Felismerésük utáni megítélésük konszenzuson alapuló, de ettől még – mint a politikai vagy a kulturális (ízlés) ítéletek – támaszthatnak igényt általános érvényre.¹⁷ A konszenzushoz szabad párbeszéd, szabad közösség kell, tehát totalitárius berendezkedésben nem valósulhat meg.

Ezért is fontos Arendt számára a magyar forradalom, amelyben az első antitotalitárius forradalmat látta, bizonyítékként annak, hogy a modern társadalmak is képesek – szervezeten – szembeszállni a totalitarizmussal. Vagyis ezzel az állítással felülírta korábbi álláspontját a modern totális diktatúrákról, az abban ellehetetlenülő egyéni és csoportos morális cselekedetről; azaz a modernitás, ami az emberi cselekvőképesség elvesztésének a folyamatoként írható le, „csak” veszélyezteteti, de nem lehetetleníti el végérvényesen az emberek morális cselekvőképességét.

Álláspontja szerint csak ott lehet forradalomról beszélni, ahol a cél egy új állami-társadalmi berendezkedés létrehozása, és ahol a polgárok – ha kell, erőszakkal – a szabadság megteremtéséért, kivívásáért is sikraszállnak, „ahol erőszakot egy egészen új állam létrehozásáért alkalmaznak, s ahol az elnyomás alóli felszabadulás legalább célként tekint a szabadság létrehozását”.¹⁸ Az 1956-os magyar forradalmat ilyen történelmi eseményként értelmezte, amelyet a spon-tán társas autonómiák (amelyek közül csak egy a munkástanács) lehetősége, kialakulása jellemez (és nem a gazdasági szembenállás, valamint a szociális elégedetlenség). Azaz

a gazdasági helyzet szerepet kapott az eseményekben, de annak csak egyik motívuma volt. Az elnyomottaknak az elnyomók elleni felkelése, és nem a szegényeknek a gazdagok elleni lázadása volt a magyar '56.¹⁹ A leírtak alapján megállapítható, hogy Arendt ideáltípusossá – és mintaszerűvé – tette megújuló elmélete számára a magyar forradalmat.

Visszatérve a franciákhoz, elmondható, hogy Albert Camus-nél is – akinek írásából vett idézet adja jelen írás címét – egy eszme, a forradalom eszméje, a szabadság elve és gyakorlati megélhetősége volt a középpontban, nem a konkrét Magyarország. Cikkeket, petíciókat ír, de megtette ezeket 1953-ban a berlini, illetve 1956-ban a poznańi eseményekhez kapcsolódóan is, tehát esetében nem előzmény nélküli a szabadság melletti nyílt és konfrontatív kiállás.

Camus már 1956. október 30-án szólta a magyar diákok és munkások hősiségéről, a felkeléséről, november 10-én pedig közzétette válaszáat a *Franc-Tireur* című napilapban a magyar írók – előző nap kiadott – segélykérő üzenetére. November 30-án beszédet mond a francia egyetemisták által szervezett szolidaritási nagygyűlésen. A *The New York Times*nak 1957. február 24-én adott interjúja és a március 15-én – a párizsi Wagram-teremben rendezett gyűlésen – elmondott beszéde²⁰ ugyanúgy közismert, mint a Nobel-díj átvételét követően az emigráns magyar íróknak küldött köszöntése.

1957. október 29-én két másik francia Nobel-díjjal, Francois Mauriacal és Roger Martin Du Gard-ral közös táviratot küldenek Kádár Jánosnak a kezdődő íróper okán; a négy vádlott elítélését követően Camus – T. S. Eliot, Ignazio Silone és Karl Jaspers, illetve saját nevében – kihallgatást kért a párizsi magyar követtől, aki nem fogadta ugyan, de december 12-én elküldött Camus-höz egy követségi titkárt. Camus 1958 őszén először írt a Párizsban megjelenő *Nagy Imre-ügy* című könyvhöz.

Camus a francia kortárs gondolkodók körében az egyik legkövetkezetesebben szabadságpárti, így az általa történelmi jelentőségűnek tartott magyar forradalom és szabadságharc ügye mellett – mondhatni – haláláig kitartott. Arendt-hez hasonlóan kiemelkedő történelmi eseményként határozta meg forradalmunkat, filozófiai értelemben „kezelt” azt: a szabadság, a függetlenség, az európai humanizmus – totalitárius berendezkedéssel szembeni – a modernitás dehumanizáló hatásait felülíró jelenségként, tömeges hősiességként. Francia humanistaként – a fentiekben idézett Aronhoz hasonlóan – a szovjet imperializmussal és zsarnoksággal szemben az egységesülő Európát vélte hatékony megoldásnak.

Camus – akárcsak Gide, Koestler, Aron és Arendt – elutasította a baloldal relativizáló szemléletét, amely sor-

rendiséget állít(ana) fel bal- és jobboldali diktatúrák bünei – és így áldozatai – között.

Összefoglalva látható, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc kiemelkedő jelentőségűnek tartott esemény volt – nemcsak megtörténetkor, de a későbbi évtizedekben is.

Megválaszolhatatlan, hogy mitől is lesz egy eseménysorozat nemzet(újra)formáló vagy világraszóló jelentőségű.

Persze társadalomtudományos válaszkísérleteink is lehetnek. Összehasonlítások után nem túlzás azt állítani, hogy a szovjet gyarmatbirodalom európai országai közül hazánkban zajlottak le legerőszakosabban a „szocialista modernizáció” folyamatai, ennek végeredményeképpen – s ez talán a budapesti lakosság esetében még inkább igaz – minden társadalmi réteg feloldódott, mozgásban volt (egymás mellett dolgozott a gyárban a „szerencsésebb” arisztokrata, a többgenerációs szakmunkás, a kulákgyerekéből városba került ifjúmunkás), s mindez természetesen kihatott az egyéni biztonságérzetre is.

1948 és 1952 között a férfilakosság 40%-ának megváltozott a szociális és szakmai státusza. Ez a társadalmi mobilitás példátlan mind az európai, mind a magyar történelemben. A munkások kétharmada paraszti származású vagy „lecsúszott” egzisztencia.²¹

Ezeken túl, ami össztársadalmi szinten adott állapot volt: mindenki félhetett mindenkitől, és amikor már úgy látszott, hogy nem, a hatalom akkor is el tudott még venni valamit...

Akkor hát nem jobb együtt nem félni, vagy éppen együtt harcolni?

Jelen írás két fő részének együttes célja az volt, hogy bemutassa: Európa-szerte – a magyar polgárokon túl is – milliószámra tehető azon emberek (családok) száma, akiknek a magántörténelmébe beiródott forradalmunk, akár egész életére kiható módon is. Az írás továbbá jelezni akarta, hogy egyedülálló a magyar történelemben '56-unk egyetemes eszme- és politikátörténeti súlya.

Ahogy az írás elején jeleztem: akik akkor éltek (megélve az eseményeket), többnyire még köztünk vannak, de ezek az évek azok, amelyekben személyessé tudjuk tenni – intragenerációs módon, valamint a nemzetközi térben barátságokat élesztve, személyes kapcsolatokat létre segítve – 1956 szellemét. A személyesség hitelesítő ereje nem elhanyagolható. Ha megszűnik, a legnagyobb jelentőségű magyar ügy is a történelem pasztörizáló eljárásának esik áldozatául. Nekünk is csak egy lesz, és másoknak is a (dicső) múlt történéseiből.

Az látható volt, hogy eszmetörténeti szempontból a többi '50-es évekbeli felkeléshez képest kiemelt jelentőségűnek tartották, az utána következőkből is csak a Prágai Tavasz és a lengyel Szolidaritás bír hasonló jelentőséggel. Nyugodtan

állítható, hogy az európai baloldal önvizsgálata 1956-ban jelentéktelen mértékű, elszigetelt-elszigetelhető volt. Az ekkor kialakult repedések hatására mállik szét a marxizáló identitás, így válhat intellektuális értelemben utolsó dőfessé 1973-ban Szolzsenyicin *Gulag-szigetcsoportja*.

'56 a hősiesség, a személyes és nemzeti szabadság jelképe, a történelem kizökent tizenkét napja. Ha ünnepeljük, nem lehet szándékunk, hogy „trendivé, esetleg szexivé, né tán fancyvé” tegyük. Ezzel korszellemtelen módon racionalizálnánk, bagatellizálnánk. A lánctalppal utcán húzott emberi bél nem szexi, ahogyan a társa után halálba menő – a tankkal együtt égő – társ cselekedete sem trendi. Mindez megrázó, tiszteletreméltó, megborzongató, de nem fancy.

Nekem így mesélték, bízva abban, hogy egy másik világban nem az utcán kell az igazságért és a szabadságért harcolnom.

A másik világ *lehetősége* hosszú ideje *valóság*. 1956 már mindent megadott nekünk, már csak mi tartozunk a dicső múltnak, és így a boldogabb jövőnek is.

JEGYZETEK

- 1 CAMUS, Albert: *Essais*. Párizs, Gallimard-Péliade, 1974. Fordításban idézi: SZÁVAI János: *Albert Camus és Magyarországa = Magyar Szemle*, Új folyam, V. 10., 2013. június http://www.magyar szemle.hu/volume/1996_10 (letöltés: 2016. szeptember 21.)
- 2 Ugyanezt már nem lehet elmondani a két világháborúról, az azok kirobbanásakor húszesztendősbekkel ma már nemigen beszélgethetnek az érdeklődő fiatalok vagy felnőttek; ez is növeli ez utolsó olyan eseménysor súlyát, amely világtörténeti jelentőségű és magyar. Mielőtt a kedves Olvasó számon kérné, jelzem: a lengyel menekültek befogadása, vagy negyven esztendővel később a keletnémet migránsok kiengetése jelentős tett, s nemzeti büszkeségünk tárgya lehet, továbbá megalapozhatja (mege erősítheti) a népek „barátságát”. De álláspontom szerint nem mérhetőek ezen események a magyar szabadságvágy hat évtizeddel ezelőtti kitöréséhez.
- 3 Az írás – még a kontinentális történések esetében is önkényesen szűkítő módon – vázlatosan kiemel néhány európai eseményt, amelyet a forradalom és a szabadságharc dinamizált. A következő oldalak *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiiban* című kötet (szerk.: RAINER M. János – SOMLAI Katalin, 1956-os Intézet, Budapest, 2007.) tanulmányain alapulnak.
- 4 A magyar '56 jelentősége 1968-ban erősödik fel újra. Egyfelől a legfelső pártvezetések szintjéig feltolódik a konfliktus Oswald Machotka volt budapesti sajtóattasé – írószövetségi

- hetilapban megjelent, Nagy Imréeket mint a csehszlovák reformok előfutárait leíró, a kivégzések tizedik évfordulójához köthető – cikke miatt; másfelől ekkorra a csehszlovák vezetés felfogásában uralkodóvá válik az az álláspont, amely szerint ha a folyamatokat – pl. utcai rendfenntartás – uralni tudják (ahogyan értelmezésük szerint a magyarországi vezetők erre képtelenek voltak), nem történik meg a szovjet beavatkozás. Augusztusban világhosszra vált: tévedtek.
- 5 Kapcsolódóan meg kell említeni, hogy Milovan Gyilas – a Tito-féle Jugoszlávia egyik, de ekkorra már személyében is különutas vezető ideológusa – 1956 decemberében egy, az AFP-nek adott interjújában a levert magyar forradalom mellett, illetve arról „mint a kommunizmus végének kezdetéről” szól, ezért hazájában három év börtönrre ítélik.
- 6 A Szovjetunióba 1956 őszén, majd a tél folyamán elhurcolt magyarok száma még ma is bizonytalan. Megemlíthető még, hogy közel tíz esztendeje, 2007. július 10-én Viktor Jucszenko, Ukrajna akkori elnöke átadta Sólyom Lászlónak, a Magyar Köztársaság hivatalban lévő elnökének az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése során letartóztatott és az Ukrán SZSZK börtöneibe hurcolt magyar állampolgárok majd háromezer nevet tartalmazó listáját.
- 7 Megemlíthető Walter Janka (1960-ban szabadult), illetve Wolfgang Harich (1964-ben engedték szabadon) személye; az ő csoportjukról szóló vádiratban a bűnös nézeteket tápláló lengyel, illetve magyar írók között megemlíti Háy Gyula, Lukács György, Heller Ágnes nevét is; a társaság Lukács kimenekítésének tervét is kidolgozta. A mellettük kiálló világhírű filozófiaprofesszor, Ernst Bloch – és felesége – el lehetetlenül. Ide kapcsolódik Alfred Kantorowicz irodalomtörténész professzor esete is, aki nem volt hajlandó aláírni a magyar írókat elítélő elvi állásfoglalást, amelyet az NDK írószövetségében fogalmaztak meg, sőt, később irodalmi Nobel-díjra ajánlja Lukács Györgyöt.
- Mindkét professzor – Kantorowicz 1957-ben, Bloch a berlini fal felépítését követően – a Német Szövetségi Köztársaságba emigrál. A leírtak okán fontos megállapítani, a német nyelvű „szabad világban” is éltek az ötvenes évek utolsó harmadától olyan véleményformáló értelmiségiek, akik személyes sorsuk alakulását kötni tudták a magyar '56-hoz, ennek személyességgel hitelesített hírével vitték.
- 8 CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*. Pest, Emich Gusztáv kiad., 1864. Második köt., 914.
- 9 ARENDT, Hannah: *A forradalom*. Ford. PAP Mária, Bp., Európa, 1991, 61.
- 10 FURET, François: *A forradalomról*. Ford. VARGYAS Zoltán, Bp., Európa, 2006, 93.
- 11 KOSELLECK, Reinhart: *A forradalom újkori fogalmának történeti kritériumai* = Uő: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Ford. HIDAS Zoltán, SZABÓ Márton Bp., Atlantisz, 2003, 78. és 85.
- 12 Minderről bővebben KECSKÉS D. Gusztáv: *A francia politikai pártok állásfoglalásai az 1956-os magyar forradalom kapcsán* = AETAS, 21. évf., 2006. I. 5–18.
- 13 Minderről bővebben KLENJÁNSZKY Sarolta: *Az 1956-os magyar forradalom és leverésének visszhangja a francia kommunista pártban* = AETAS, 21. évf., 2006. I. 19–37.
- 14 FEJTŐ Ferenc: *Raymond Aronról = Európai Utas*, 2001/2, 43. szám.
<http://www.hhrf.org/europaiutas/20012/17.htm> (letöltés: 2016. szeptember 23.)
- 15 ARON, Raymond: *Tanulmány a szabadságjogokról*. Ford. CSIZMADIA Sándor, Pécs, Raymond Aron Társaság, Tanulmány Kiadó, 1994.
- 16 Erről bővebben ERDÉLYI Ágnes: *Hannah Arendt 1956-ról – Mai szemmel* = Beszélő online, 2007. július–augusztus, 12. évf. 7. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/hannah-arendt-1956-rol-%E2%80%93-mai-szemmel> (letöltve: 2016. november 4.)
A cikk további érdekessége, hogy bemutatja Arendt és Karl Jaspers levelezésének vonatkozó időszakát, amelyből kiderül, hogy a kor olyan kiemelkedő eseményének tartották a magyar forradalmat, amelynek leverése akár a világháború utáni évtizedben kialakult nemzetközi rend összeomlásához is vezethet. Arendt kapcsolódó Kant elemzéséről ír továbbá BRETTNER Zoltán: *A jó (köztársasági) polgár* című tanulmányának második felében = *A szabadság értelme – az értelem szabadsága. Filozófiai és esztétorténeti tanulmányok*. Szerk. DÉNES Iván Zoltán, Bp., Argumentum, 2004, 399–410.
- 17 ARENDT, Hannah: *Előadások Kant politikai filozófiájáról. = A sivatag és az oázisok*. Ford. MESÉS Péter, PATÓ Attila, Bp., 2002, (elemzett részek 313–360. között)
- 18 ARENDT: *i. m.*: 45.
- 19 *Uo.*, 145., 349., 350.
- 20 Ekkor jelentette ki, hogy „[h]iába mondják, hogy Kádár más, mint Rákosi, a kettejük közti különbség nem jelentős, mindketten ugyanahhoz a fajtához tartoznak. Különbség csak az áldozatok számában van, és ha Rákosinak egyelőre több vér tapad is a kezéhez, nem lesz így sokáig. Hogy a kopasz gyilkos vezető-e az országot, vagy az üldözött üldöző, annak Magyarország szabadsága szempontjából semmi jelentősége.” = Albert Camus: *Essais*. Párizs, Gallimard-Pléiade, 1974. Fordításban idézi: SZÁVAI János: *Albert Camus és Magyarország = Magyar Szemle*, Új folyam V. 10. szám, 2013. június, http://www.magyarzemle.hu/volume/1996_10 (letöltés: 2016. szeptember 21.)
- 21 ANDORKA Rudolf: *Társadalmi változások és társadalmi problémák. (1940–1990) = Statisztikai Szemle*, 1992, 4–5. sz., 301–324.